

Mariola Tracz

WSPÓŁCZESNE KIERUNKI ZMIAN W NAUCZANIU GEOGRAFII W SZKOŁACH OGÓLNOKSZTAŁCĄCYCH NA PRZYKŁADZIE FINLANDII I ROSJI

WPROWADZENIE

Szybko zmieniająca się rzeczywistość społeczno-gospodarcza i rozwój technologii wymuszają na rządach państw zwrócenie szczególnej uwagi na poziom wiedzy i umiejętności uczniów. Coraz większą uwagę kieruje się na kwestie kompetencji niezbędnych do funkcjonowania człowieka w życiu społecznym i zawodowym. Badania PISA (Program Międzynarodowej Oceny Umiejętności Uczniów) oraz IEA (Program Badania Umiejętności Matematyczno-Przyrodniczych) wykazują, że szkolne programy nauczania i ich realizacja nie zapewniają w wystarczającym zakresie nabywania przez uczniów wiedzy i umiejętności niezbędnych w nowych warunkach gospodarczych i społecznych. Pomimo dokonujących się w XX w. zmian koncepcji kształcenia i wdrażanych reform szkolnictwa, nie przyniosły one w pełni pokładanych w nich nadziei. Dodatkowo doświadczamy zasadniczych zmian w dostępie do źródeł informacji i możliwości uczenia się z wykorzystaniem technologii informacyjnych, co jest wyzwaniem dla procesu kształcenia młodzieży i dorosłych oraz zmian w efektywności tego procesu.

W celu dostosowania systemu szkolnego do istniejącej rzeczywistości, podejmowane są wielorakie działania obejmujące zmiany jego struktury, form i treści kształcenia. Wyniki badań psychologicznych nad procesem uczenia się umożliwiły rozwój nowych teorii nauczania (behawioryzm, teoria poznania, konstruktywizm), co wyzwoliło działania ukierunkowujące kształcenie na stałe podnoszenie jego jakości. W licznych opracowaniach i raportach wskazuje się na potrzebę odchodzenia od modelu transmisji w nauczania-uczeniu się w kierunku modelu otwartego, opartego na dialogu w procesie dydaktycznym. Rów-

noległe dokonują się systematycznie zmiany w strukturze systemu szkolnego, celem dostosowania do aktualnych potrzeb. Objęły one także geografię jako przedmiot szkolny. Obligatoryjne nauczanie geografii w wielu państwach obejmuje uczniów w wieku 12/13–15/16 lat, a więc niższego szczebla szkoły średniej. Geografia jako samodzielny przedmiot występuje tylko w nielicznych krajach na wszystkich poziomach kształcenia ogólnokształcącego. Natomiast częściej spotykamy rozwiązania łączenia geografii z przedmiotami społecznymi lub przyrodniczymi (Rodzoś 2002, Piróg, Tracz 2003, Butt i in. 2006, Haubrich 2006, Tracz 2007, 2013).

Celem podjętych rozważań jest przybliżenie polskiemu czytelnikowi funkcjonujących rozwiązań w odniesieniu do kształcenia geograficznego w innych krajach. Oceny porównawczej dokonano na przykładzie programów nauczania geografii w Finlandii i Rosji. Szczegółowa analiza dokumentów pozwoliła na ukazanie roli geografii w kształceniu ogólnym na tle dokonujących się zmian systemu szkolnego oraz ich konsekwencji dla programu nauczania tego przedmiotu. Wybrane do egzemplifikacji kraje są istotne z punktu widzenia poznawczego, gdyż obrazują, w jakim stopniu zmiany polityczne i społeczno-gospodarcze wpływają na modernizację szkolnego kształcenia geograficznego. W polskiej dydaktyce geografii takich studiów porównawczych nie mamy wiele. Na ogół dotyczą one wąskiej tematyki, np. edukacji europejskiej, regionu w edukacji geograficznej, zajęć w terenie. Rzadko natomiast spotykamy opracowania monograficzne lub doniesienia z badań nad wdrażanymi zmianami programowymi w nauczaniu geografii i ich efektami dydaktycznymi.

DAWNE I WSPÓŁCZESNE KONCEPCJE NAUCZANIA GEOGRAFII

Analiza podręczników dydaktyki geografii oraz artykułów w czasopiśmie uwidoczniła ścisły związek pomiędzy koncepcją kształcenia geograficznego a pojmowaniem geografii jako nauki i jej roli w poznawaniu rzeczywistości, przyjmowanymi teoriami kształcenia oraz polityką oświatową państwa. W wypracowanych koncepcjach nauczania geografii można wyróżnić kilka istotnych przesłanek odwołujących się do geografii jako nauki. Należą do nich:

- koncepcja skali w poznawaniu przestrzeni geograficznej,
- relacja człowiek–środowisko,
- wpływ środowiska na działalność człowieka i jego zmiany w czasie,
- rozumienie regionu jako obszaru poznania i badania (Pulinowa 1996, Reinfried, Hertwig 2011).

Pojmowanie geografii do lat 60. XX w. jako dyscypliny idiograficznej oraz rozwój teorii nauczania opartej na psychologii behawioralnej były podstawą wypracowania następujących rozwiązań stosowanych w programach nauczania tego przedmiotu:

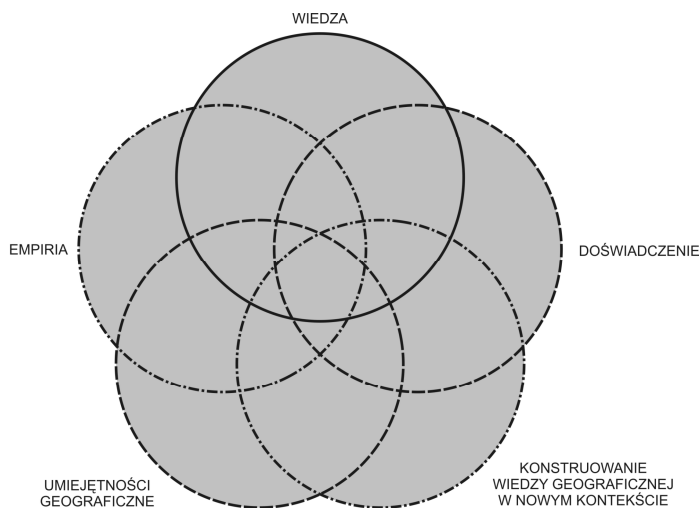
- geografia o obiektach i zjawiskach,
- nauczanie geografii regionalnej,
- nauczanie geografii w ujęciu systematycznym,
- rozwój technicznych umiejętności geograficznych, np. obserwacji, pomiaru, umiejętności obserwacyjno-pomiarowych, obserwacyjno-graficznych.

Kryzys edukacji lat 80. ubiegłego wieku ukazał, że przyjmowane dotychczas założenia nie są już wystarczające do zrealizowania stawianych przed szkołą celów. Podjęte prace badawcze oraz rozważania teoretyczne skupiły się na zwróceniu uwagi na wyeksponowanie istniejącego w geografii potencjału w postrzeganiu kompleksowym środowiska przyrodniczego i kulturowego w duchu idei humanizmu. Efektem tych działań było wypracowanie koncepcji geografii odwołujących się do:

- globalnego i kompleksowego ujmowania zagadnień w nauczaniu geografii,
- nauczania przez dociekanie i odkrywanie (*problem-based learning*),
- społeczno-krytycznego podejścia w nauczaniu geografii,
- promowania edukacji środowiskowej i edukacji dla zrównoważonego rozwoju,
- promowania społeczeństwa informacyjnego,
- kształtowania postaw wielokulturowości.

Przyszłość edukacji geograficznej w znacznym stopniu zależy od właściwego wyczuwania i odpowiadania na współczesne zmiany oraz uwzględniania w programach nauczania motywów zainteresowania uczniów geografią. Wielu dydaktyków geografii postuluje, by w programach nauczania zachowywać swoistą równowagę między kształtowaniem rozwoju poznawczego i emocjonalnego uczniów poprzez treści geograficzne. W licznych opracowaniach teoretycznych i aplikacyjnych wskazuje się na potrzebę odchodzenia od modelu transmisji w nauczaniu-uczeniu się geografii w kierunku modelu otwartego – opartego na dialogu oraz uczeniu się we współpracy. Równolegle dokonują się systematycznie zmiany w strukturze systemu szkolnego, celem dostosowania do aktualnych potrzeb. Współcześnie wielu dydaktyków geografii dostrzega szansę w odwołaniu się do koncepcji konstruktywizmu jako tej, która pozwoli na pełny rozwój emocjonalny i poznawczy uczniów poprzez treści geograficzne (Cantell 2007, Sadoń-Osowiecka 2009). Założenia konstruktywizmu, odwołujące się do świadomego i czynnego działania ucznia w procesie kształcenia geograficznego,

mają bardzo praktyczne odniesienie. Wiele zagadnień poruszanych na lekcjach geografii odwołuje się do wiedzy i doświadczeń ucznia związanych z otaczającym środowiskiem przyrodniczym i kulturowym. Działania dydaktyczne nauczyciela, odwołujące się do konstrukttywizmu, dostarczają uczniom okazji dokonywania zderzenia posiadanej wiedzy potocznej z wiedzą opartą na empirii. Zderzenia te wywołują emocjonalne zaangażowanie i twórczy proces poznawania rzeczywistości (ryc. 1).

Ryc. 1. Model kształcenia geograficznego oparty na założeniach konstrukttywizmu

Fig. 1. Geographical education model based on the constructivist approach

Źródło: opracowano na podstawie: M.Z. Pulinowa (1996),
H. Cantell (2007), T. Sadoń-Osowiecka (2009)

O takie podejście w nauczaniu geografii w Polsce postulował w przeszłości W. Nałkowski (1908), a współcześnie m.in. S. Zając (1991), M.Z. Pulinowa (1994, 1996), T. Sadoń-Osowiecka (2009) i inni.

POSTULATY I PROPOZYCJE MODERNIZACJI NAUCZANIA I UCZENIA GEOGRAFII

Wymagania stawiane edukacji i prowadzona polityka oświatowa stały się wyzwaniem dla kształcenia geograficznego w szkole. Odpowiedzią na wzrastające wyzwanie wobec edukacji geograficznej było opracowanie i przyjęcie na Kongresie Międzynarodowej Unii Geograficznej (MUG) w Waszyngtonie

(1992 r.) oraz upowszechnienie w wielu krajach Międzynarodowej Karty Edukacji Geograficznej przez Komisję Edukacji Geograficznej MUG (KEG MUG) (Wilczyńska-Wołoszyn 1997). Dokument ten ukazał nowe wyzwania stojące przed nauczaniem geografii, możliwości, jakie ma do zaoferowania ten przedmiot w kształceniu ogólnym, oraz potrzeby w zakresie kształcenia nauczycieli geografii, aby te założenia realizować. Szerokie upowszechnienie tego dokumentu przyczyniło się do pobudzenia dyskusji nad celami i istotą edukacji geograficznej w nowych uwarunkowaniach kulturowych. Podejmowane były próby przełożenia postulowanych w Karcie rozwiązań do programów nauczania geografii (Tracz 2007, Kavránková 2013). Kolejnym dokumentem przygotowanym przez KEG MUG jest Deklaracja dla Zrównoważonego Rozwoju, przyjęta podczas konferencji w Lozannie w 2006 r. W dokumencie zawarto zadania i cele edukacji dla zrównoważonego rozwoju w kształceniu geograficznym. Natomiast na konferencji KEG MUG w Kapsztadzie w 2008 r. został przyjęty kolejny dokument, tj. Deklaracja Różnorodności Kulturowej. Podkreślone w nim zostały zadania kształcenia geograficznego związane z wyposażaniem uczniów w wiedzę o zróżnicowaniu społeczeństw i kształtowaniu postaw otwartości na inne kultury.

Ostatnio wypracowanym dokumentem jest Deklaracja dla Edukacji Geograficznej, przyjętym na konferencji w Rzymie w 2013 r. Wskazuje się w niej wagę kształcenia geograficznego dla zrozumienia przez człowieka zmian zachodzących w świecie oraz umożliwia rozwijanie umiejętności geograficznych pozwalających na dostrzeganie, obserwowanie, interpretowanie i dokonywanie oceny tych zmian w różnych ujęciach (globalnych, regionalnych). Inicjatywa ta jest odpowiedzią na dostrzegany w wielu krajach proces marginalizacji geografii w programach kształcenia. Równocześnie stanowi inspirację do zintensyfikowania działań dla różnych środowisk (akademickich, nauczycielskich) w celu przywrócenia geografii w szkole należytej jej rangi w kształceniu ogólnym.

GEOGRAFIA JAKO PRZEDMIOT SZKOLNY W FINLANDII I ROSJI

Na tle zarysowanych tendencji w odniesieniu do koncepcji nauczania geografii i postulowanych zmian, mających na celu podnoszenie rangi wiedzy geograficznej w społeczeństwie, powstaje pytanie, jakie ma to przełożenie na praktykę? Na ile te założenia są egemplifikowane w programach nauczania geografii oraz czy odpowiadają na współczesne wyzwania stawiane edukacji?

W analizowanych krajach usytuowanie geografii jest zróżnicowane. W Rosji geografia znajduje się w grupie przedmiotów samodzielnych, natomiast w Finlandii – w grupie przedmiotów przyrodniczych. W Rosji liczba godzin geografii w szkole średniej niższego poziomu (klasy V–IX) uległa zmianie w ostatnich dwudziestu latach (tab. 1). Natomiast na poziomie szkoły średniej wyższego poziomu w obu krajach nastąpiło profilowanie kształcenia. W przypadku Rosji, w trzech profilach geografia jest przedmiotem wiodącym (6 godz./cykl), a w kolejnych pięciu uzupełniającym (1–3 godz./cykl).

Tabela 1. Geografia w planach nauczania w Rosji (liczba godzin w tygodniu)
Table 1. Geography in the Russian curriculum (number of hours weekly)

Rok	Klasy						
	V	VI	VII	VIII	IX	X ^a	XI ^b
1992	-	2	3	2	2	2	-
2004	-	1	2	2	2	2–6 ^a	2–6 ^a
2010	-	1	2	2	2	2–6 ^a	2–6 ^a

^a – zależne od profilu klasy (np. fizyczno-chemiczny 2 godz./tyg.), ^b – od 2000 r. szkoła średnia ogólnokształcąca, tzw. pełna, jest profilowana.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: I.W. Duszynoj (2007), *Standarty wtorego pokolenia...* (2010).

W Finlandii nauczanie geografii jest powiązane z biologią. Na poziomie jednolitej dziewięcioletniej szkoły, treści geograficzne w ujęciu integracyjnym występują w połączeniu z treściami biologicznymi w klasach V–VI, a w klasach VII–IX geografia jest samodzielnym przedmiotem (tab. 2).

Tabela 2. Geografia w planach nauczania w Finlandii
(według liczby godzin w cyklu)

Table 2. Geography in the curriculum in Finland
(according to the number of hours per cycle)

Rok	Klasy									Trzyletnia szkoła średnia-wyższa (ogólna lub zawodowa)		
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	I	II	III
2004	nauka o środowisku (9 godz.)				biologia i geografia (3 godz.)		biologia i geografia (7 godz.)			wybór modułów (45–49 z 75 oferowanych), w tym 2 obowiązkowe z geografii		

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Rodzoś (2002), H. Cantell (2007), T. Kaivola, H. Rikkinen (2008).

W każdym z rozpatrywanych krajów nauczanie geografii poprzedzają przedmioty, w których znajdują się treści geograficzne na poziomie elementarnym. W Rosji jest to przyrodoznawstwo w klasie piątej (2 godz./tyg.), w Finlandii nauka o środowisku (klasy I–IV).

Zebrane dane pozwalają postawić tezę, że dokonane w ostatnich latach zmiany systemów szkolnych w analizowanych krajach wykazują pewne podobieństwa. Obligatoryjne nauczanie geografii występuje na niższym poziomie edukacyjnym. Jednak liczba godzin geografii w planach nauczania jest zróżnicowana. Na poziomie szkoły średniej – wyższego poziomu (tzw. pełnej szkoły średniej) – geografia dla większości uczniów jest przedmiotem fakultatywnym. Zasady wyboru geografii jako przedmiotu fakultatywnego w Rosji i Finlandii pozwalają na objęcie kształceniem geograficznym większej grupy uczniów tego poziomu nauczania, niż w przypadku szkół ponadgimnazjalnych w Polsce. Przyjęte przez MEN w 2009 r. rozwiązania w zakresie nauczania geografii znacząco ograniczają powszechność kształcenia geograficznego w szkołach ponadgimnazjalnych, co wyraźnie powinny podnosić środowiska akademickie i nauczycielskie. Przykłady z USA i innych krajów, gdzie ograniczono nauczanie geografii, wskazują na narastający analfabetyzm geograficzny młodzieży i dorosłych.

KONCEPCJE KSZTAŁCENIA GEOGRAFICZNEGO W FINLANDII I ROSJI

Edukacja geograficzna zмага się z wieloma wyzwaniami stawianymi współczesnej szkole i szuka optymalnych rozwiązań w zakresie organizacji procesu nauczania i uczenia się – w tym celów i treści oraz form i metod kształcenia, umożliwiających przygotowanie uczniów do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i zawodowym. Sprawą priorytetową staje się potrzeba podjęcia dyskusji o tym, jakie wiadomości i umiejętności powinny być kształcone? Jakie wartości i postawy poprzez treści geograficzne powinny być kształtowane? W wielu krajach odpowiedzi na te pytania są modyfikowane przez politykę edukacyjną państwa, która wyznacza bieżące trendy w edukacji oraz uwarunkowania polityczno-gospodarcze. Rodzi się pytanie, w jakim kierunku podążały modyfikacje programów nauczania geografii w ostatnich dwóch dekadach w analizowanych krajach? Na ile zostały uwzględnione w nich sugestie wyrażone w dokumentach opracowanych przez Komisję Edukacji Narodowej MUG i koncepcjach edukacji geograficznej.

W przypadku Rosji wyzwania te powiązane były z przemianami polityczno-gospodarczymi i społecznymi dokonanymi w latach 90. ubiegłego stulecia.

Państwowa podstawa kształcenia geograficznego z 2004 r. w większym zakresie odwoływała się do idei humanizmu i pluralizmu w nauczaniu geografii, a jej efektem było m.in. wprowadzenie treści o geografii kraju rodzinnego w klasie dziewiątej (tab. 3). Powstały podręczniki prezentujące geografę najbliższego regionu jako jednostki autonomicznej. Równocześnie więcej uwagi poświęcono edukacji środowiskowej, postulowano potrzebę ujęć systemowych w prezentowaniu zjawisk przyrodniczych i społeczno-gospodarczych oraz ukazywaniu występujących zależności przyczynowo-skutkowych i funkcjonalnych. Natomiast w szkole średniej II stopnia (tzw. pełnej średniej) dominowało ujęcie problemowe, ukazujące głównie tematykę dotyczącą relacji człowiek–środowisko–człowiek (tab. 3). Do programu nauczania włączono np. tematy dotyczące gospodarowania zasobami naturalnymi przez człowieka oraz konsekwencji tego gospodarowania dla przyrody i zdrowia obywateli.

Tabela 3. Zmiany treści w programach nauczania geografii w Rosji w latach 1992–2010
Table 3. The changes in the geography teaching programmes in Russia in the years 1992–2010

Rok	Klasy					
	VI	VII	VIII	IX	X	XI
1992	geografia fizyczna	geografia kontynentów i oceanów	geografia Rosji – środowisko przyrodnicze	geografia Rosji – gospodarczo-społeczna	geografia ekonomiczna i społeczna świata	-
2004	geografia ogólna	geografia świata	geografia Rosji	geografia kraju/regionu rodzinnego	współczesny świat	
					środowisko i ekologia	
					cywilizacje na świecie	
2010	geografia ziemi	geografia ziemi	geografia Rosji	geografia Rosji	-	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: I.W. Duszynej (2007), *Standarty wtorego pokolenia...* (2010), M. Tracz (2014).

W nowych standardach nauczania geografii z 2010 r. podkreślono, że geografia jest jedynym przedmiotem szkolnym, którego treści kształcenia obejmują jednocześnie wiele aspektów wiedzy z nauk przyrodniczych, a także nauk humanistyczno-społecznych. Pozwala to kształtować u uczniów kompleksowe podejście do rozumienia pojęcia środowiska geograficznego jako środowiska zamieszkania (przestrzeni życiowej) ludzkości, dzięki poznaniu specyfiki życia

i gospodarki ludzi w różnych warunkach geograficznych. To kompleksowe podejście pozwala uczniom na odbieranie jednolitego obrazu ziemi jako powiązanej wzajemnie hierarchii przyrodniczo-społecznych systemów terytorialnych, kształtujących się i rozwijających się według określonych zasad. Z tego ogólnego założenia wyprowadzono cele szczegółowe nauczania geografii. Określono także w programie efekty kształcenia geograficznego. Opisano je dla trzech zakresów: efektów osobowych, efektów ponadprzedmiotowych (tzw. meta) dla kursu i efektów przedmiotowych.

Realizacji założonych celów kształcenia służy dobór treści, które ujęto w dwa bloki tematyczne: Geografia ziemi i Geografia Rosji. Treści nauczania z bloku Geografia ziemi przewidziane są do realizacji w klasach szóstej i siódmej, natomiast z bloku Geografia Rosji w klasie ósmej i dziewiątej (tab. 4). Tematyka Geografii Rosji ma wiodące znaczenie w kształceniu geograficznym. Ten blok tematyczny jest nadrzędnym w systemie edukacji szkolnej, pełniącym ważną funkcję w procesie kształcenia ze względu na poznawane treści, a także ma ważną funkcję ideologiczną. Głównym celem kursu jest kształtowanie wśród uczniów obrazu geograficznego swojej ojczyzny w całej jego różnorodności i jednolitości na podstawie podejścia kompleksowego i ujawnienia współzależności zachodzących w trzech podstawowych komponentach: przyrody, ludności i gospodarki.

Tabela 4. Zakres treści w nowych standardach nauczania geografii w Rosji (2010 r.)
Table 4. The content scope in the new standards of geography teaching in Russia (2010)

Działy tematyczne			
Geografia ziemi		Geografia Rosji	
Źródła informacji geograficznej Przyroda ziemi i człowiek Ludność ziemi Kontynenty, oceany i kraje		Cechy położenia geograficznego Rosji Przyroda Rosji Ludność Rosji Gospodarka Rosji Regiony Rosji	
Sugerowana minimalna liczba godzin dla działu	78	Sugerowana minimalna liczba godzin dla działu	102

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Standarty wtorego pokolenia...* (2010).

Ogólna liczba godzin kursu geografii w klasach VI–IX wynosi 238 godzin. Nauczyciel może 25% godzin z tej puli przeznaczyć na wariant autorskiego programu nauczania. Jednak program ten powinien obejmować treści objęte standardami w wymiarze 180 godzin. Pozostałe godziny nauczyciele mogą wypełnić dodatkowymi treściami kształcenia (np. nowymi, których nie ujęto

w standardach) lub przeznaczyć na poszerzenie obligatoryjnych treści kształcenia. Treści nauczania geografii w klasach VI–IX stanowią podstawę do dalszego kształcenia w dziedzinie geografii w wybranych typach szkół średnich – II poziomu (klasy X–XI).

W dziale Geografia ziemi mocniej zostały wyeksponowane zagadnienia z geografii fizycznej, w tym związane z badaniami prowadzonymi przez geografę w pozyskiwaniu wiedzy o środowisku geograficznym, zjawiskach katastroficznych o charakterze przyrodniczym oraz antropogenicznym. Tematykę dotyczącą kartograficznych metod prezentowania faktów, zjawisk przyrodniczych i gospodarczych uczniowie poznają przy omawianiu kolejnych zagadnień, np. atmosfery, zagadnień ludnościowych, gospodarczych. Stosunkowo mało miejsca w standardach zajmuje tematyka geografii regionalnej świata. Nie wskazano wprost przykładów krajów, które służyłyby egemplifikacji podanych zagadnień. Dobór ten pozostawiono autorom podręczników i nauczycielom. Na podstawie dostępnych autorce podręczników do geografii dla klasy szóstej i siódmej można stwierdzić, że uczniowie w Rosji nie mają okazji do poznania na lekcjach geografii informacji o Polsce. Częściej spotykamy w podręcznikach informacje o krajach Europy Południowej (np. Włochy, Hiszpania) lub Europy Zachodniej (np. Niemcy, Francja, Wielka Brytania).

W Finlandii w niższych klasach (I–VI) treści geograficzne i biologiczne są bardzo ściśle powiązane. Dobór ich służy poznawaniu środowiska naturalnego oraz interakcji w nim zachodzących w różnych regionach. Poznawanie to rozpoczyna się od najbliższego otoczenia poprzez własny kraj i kraje sąsiednie oraz Europę i pozostałe regiony świata (tab. 5). Organizacja nauczania geografii ma sprzyjać opanowaniu przez uczniów meritum wiedzy na temat zasobów przyrodniczych i różnorodności kulturowej w poznawanych regionach, co powinno służyć kształtowaniu postaw tolerancji i współpracy. Istotne, ujęte w programie, są umiejętności: opisu przyrody, formułowania pytań, rysowania i interpretowania map, rozumienia wpływu aktywności człowieka na środowisko itp. Tematyka treści geograficznych i biologicznych uzupełnia się, a ich wątkiem wspólnym w klasach piątych i szóstych jest edukacja o zdrowiu. W kolejnych klasach (VII–IX) uczniowie nabywają umiejętności związane z wykorzystaniem źródeł informacji geograficznej, lokalizacji obiektów na mapie oraz rozumienia wpływu czynników modelujących powierzchnię ziemi oraz przykłady interakcji człowiek–środowisko.

W szkole średniej wyższego szczebla uczeń wybiera kursy z proponowanej oferty, które wynikają z jego zainteresowań i dalszych planów edukacyjnych. Główne cele kształcenia geograficznego na tym poziomie to:

- rozumienie istotnych pojęć geograficznych (np. przestrzeń geograficzna, geografia) oraz niektórych metod badań stosowanych w geografii,
- kształtowanie umiejętności oceniania i krytycznego myślenia na podstawie źródeł wiedzy geograficznej,
- opisywanie zjawisk i zależności pomiędzy środowiskiem a działalnością człowieka,
- zrozumienie działań regionalnych (tab. 5).

Tabela 5. Zakres treści nauczania geografii w Finlandii (2004 r.)
Table 5. The scope of geography teaching content in Finland (2004)

Klasa (wiek uczniów)	Treści nauczania
I–IV (7–11)	Najbliższa okolica, region, Finlandia Kraje skandynawskie, kraje bałtyckie
V–VI (11–13)	Biocenoza i biotop Anatomia, funkcje witalne, wzrost i rozwój oraz zdrowie człowieka Różnorodność biologiczna Europa jako część świata: Europa na mapie świata, mapa Europy, strefy klimatyczne Europy, strefy wegetacyjne i ludzka aktywność Różnorodność życia i ekosystemy w świecie
VII–IX (13–16)	Ziemia planeta ludzi Europa Finlandia w świecie Wspólne środowisko
Szkoła średnia	Kursy obowiązkowe: jeden z geografii fizycznej i drugi z geografii humanistycznej: Niebieska planeta: Ziemia we Wszechświecie, ruch atmosfery, pogoda i klimat, zróżnicowanie litosfery ziemi, rozmieszczenie stref roślinnych na ziemi Wspólny świat: źródła zasobów naturalnych, produkcja żywności a środowisko, przemysł i energia, handel, usługi i transport, regionalne ujęcie działalności człowieka, rozwój zrównoważony Kursy fakultatywne: Świat niebezpieczeństw: geografia zagrożeń, zagrożenia naturalne i obszary występowania, zagrożenia wynikające z ingerencji człowieka w środowisko, zagrożenia antropogeniczne i obszary ich występowania Zajęcia terenowe

Źródło: opracowano na podstawie: H. Cantell (2007), T. Kaivola, H. Rikkinen (2008).

W programie tym została podkreślona konieczność kompleksowego ujmowania treści dotyczących środowiska przyrodniczego i konsekwencji związanych z działalnością człowieka. Co należy wyraźnie podkreślić, nie zawiera on obszernego zakresu treści nauczania, jest natomiast ukierunkowany na rozumienie poznawanej wiedzy i rozwijanie umiejętności oraz kształtowanie aktywnych postaw uczniów wobec otaczającej rzeczywistości. Generalną ideą opracowanych programów jest ukierunkowanie ucznia na poszukiwanie własnej drogi kształcenia, odkrywanie potencjalnych możliwości i dalszej drogi edukacyjnej. Ma temu służyć m.in. dokonywany przez uczniów wybór przedmiotów (kursów) w szkole średniej – poziomie wyższym – w zależności od zainteresowań oraz dalszych planów edukacyjnych i zawodowych.

Przyjęta w analizowanych krajach forma zapisu celów i treści nauczania w programach nie nawiązuje do typowego curriculum z lat 80. i 90. XX w. Stwarza to nauczycielowi geografii większą swobodę w ustalaniu zakresu treści kształcenia oraz planowaniu działań dydaktycznych adekwatnych do możliwości i zainteresowań uczniów. Mamy tu więc bezpośrednie odniesienie do koncepcji humanistycznego kształcenia, m.in. poprzez akcentowanie ważnych wartości społecznych, ukazywania bogactwa świata przyrody i różnorodnego gospodarowania człowiekiem w poszczególnych regionach świata. A tym samym służy bardziej efektywnemu długofalowemu kształceniu uczniów.

PODSUMOWANIE

Dokonujące się zmiany w obszarze edukacji, zwłaszcza w pierwszej dekadzie XXI w., ujawniły proces ujednolicania systemów szkolnych. Stało się to widoczne zwłaszcza w części krajów europejskich, w których dokonały się istotne przemiany polityczne. Drugą cechą charakterystyczną dla końca XX w. i pierwszej dekady XXI w. są ciągłe zmiany programów nauczania, mające swoje podłoże w poszukiwaniu optymalnych rozwiązań w zakresie celów i treści nauczania geografii, aby sprostać pojawiającym się wyzwaniom rzeczywistości.

Porównując programy nauczania geografii w analizowanych krajach, widzimy pewne podobieństwa w zakresie miejsca geografii w systemie kształcenia ogólnego. Na poziomie szkoły średniej szczebla wyższego, gdzie ma miejsce wyraźne profilowanie, geografia stara się zaoferować takie treści kształcenia, jakie istotnie wzbogacą ofertę edukacyjną, a równocześnie nauczanie tego przedmiotu obejmie jak największą populację uczniów. Jeśli chodzi o koncepcję nauczania geografii, to w obu krajach uwidoczniły się aktualne trendy występujące na świecie, np. związane z holistycznym i humanistycznym ujmowaniem

edukacji środowiskowej, ukazywaniem relacji środowisko–człowiek oraz kompleksowym ujmowaniem tematyki geograficznej.

Istotnym elementem kształcenia geograficznego w obu krajach jest tematyka związana z geografią kraju ojczystego. W Finlandii i Rosji treści te, choć odmiennie ujęte, stanowią istotny element kształcenia ogólnego.

Opisane w obu krajach cele kształcenia geograficznego – ogólne i szczegółowe – wskazują na rozwijanie m.in. myślenia problemowego, oceniania i wartościowania oraz analizowania i oceny źródeł geograficznych. Takie podejście w nauczaniu geografii stanowi cenny wkład tego przedmiotu do wykształcenia młodego człowieka. Niestety, brakuje danych z wyników badań, na ile te zalecane w dokumentach rozwiązania są powszechnie stosowane w praktyce szkolnej.

LITERATURA

- Butt G., Hemmer M., Hernado A., Houstsonen L., 2006, *Geography in Europe*, [w:] J. Lidstone, M. William (red.), *Changing education in world, past experience, current trends and future challenges*, Springer, Dordrecht, s. 93–106.
- Cantell H., 2007, *Recent changes in geography education in Finland*: www.herodot.net/conference/london/ppt/52-Hamele-Cantell.pdf
- Duszynoj I.W. (red.), 2007, *Mietodika obuczenia gieografii w obszczeobazowatieljiyż uczriedieniaż*, Drofa, Moskwa.
- Finarow D.P., 2007, *Mietodika obuczenia gieografii w szkole*, Moskwa.
- Haubrich H., 2006, *Konzeption und Erfahrungen mit dem Standardwerk "Geographie unterrichten lernen. Die neue Didaktik der Geographie konkret"*, „Geographische Revue”, 8 (2), s. 85–93.
- Kaivola T. Rikkinen H., 2008, *Four decades of changes in geographical education in Finland*, „International Research in Geography and Environmental Education”, 16 (4), s. 316–327.
- Kavrankowa P., 2013, *Vyvoj didaktiky geografia a nove trendy vyuky w Cesku*, [w:] *Współczesne obszary badań w dydaktyce geografii*, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica IV, Seria 148, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków, s. 100–108.
- Nałkowski W., 1908, *Zarys metodyki geografii*, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa.
- Piróg D., Tracz M., 2003, *The status of geography in the Polish education system*, „International Research in Geographical and Environmental Education”, 12 (2), s. 164–170.
- Pulinowa M.Z., 1994, *Teoretyczne podstawy szkolnej geografii*, „Czasopismo Geograficzne”, 65 (3–4), s. 357–369.
- Pulinowa M.Z. (red.), 1996, *Człowiek bliżej Ziemi. O teoretycznych podstawach nauczania geografii i ich praktycznym zastosowaniu*, WSiP, Warszawa.

- Reinfried S., Hertwig P., 2011, *Geographical education: how human-environment-society process work*: www.eoles.net/Eoles-sampleAllChapters.aspx.
- Rikkinen H., 1982, *Development in the status and content of geography teaching in the secondary schools in Finland in 1988–1997*, Helsinki.
- Rodzoń J., 2002, *Nauczanie geografii w krajach Unii Europejskiej*, „Czasopismo Geograficzne”, 3/4, s. 267–282.
- Sadoń-Osowiecka T., 2009, *Konstruowanie wiedzy geograficznej w klasach gimnazjalnych*, Wydawnictwo Impuls, Kraków.
- Standarty wtórego pokolenia. Priemniyje programmy po uczebnym przedmiotam. *Geografia 6–9 klasy*, 2010, Moskwa.
- Tracz M., 2007, *Nauczanie geografii w Niemczech – założenia, cele i treści kształcenia*, [w:] Wójtowicz B. (red.), *Kształcenie geograficzne we współczesnym świecie. Różnorodność koncepcji kształcenia*, Wydawnictwo Akademia Świętokrzyska, Kielce, s. 129–141.
- Tracz M., 2013, *The value of geography and geology in the process of society's education – actual state and challenges*, [w:] *Geologia w szkole i w wuzie. Geologia i cywilizacja*, t. 2, Ministerstwo Oświaty i Nauki Rosyjskiej Federacji, Naukowo-Metodyczny Komitet, Rosyjski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. A.V. Herzena, Katedra Geologii i Geografii, Sankt Petersburg, s. 68–74.
- Tracz M., 2014, *Geografia w rosyjskim systemie szkolnym*, „Geografia w Szkole”, 67 (2), s. 35–38.
- Wilczyńska-Wołoszyn M.M., 2002, *Powstanie Międzynarodowej Karty Edukacji Geograficznej*, „Biuletyn Ogólnopolskiego Centrum Doskonalenia Nauczycieli Geografii SOP w Toruniu”, 1, s. 23–40.
- Zając S., 1991, *Cele nauczania geografii*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków.

WSPÓŁCZESNE KIERUNKI ZMIAN W NAUCZANIU GEOGRAFII W SZKOŁACH OGÓLNOKSZTAŁCĄCYCH NA PRZYKŁADZIE FINLANDII I ROSJI

Streszczenie

W ostatnich latach w wielu krajach zaszły istotne zmiany w strukturze systemu oświatowego. Formułowane są nowe cele i zadania dla edukacji związane z zachodzącymi przemianami społecznymi i gospodarczymi oraz rozwojem technologii informacyjno-komunikacyjnych. Stanowią one poważne wyzwanie dla edukacji.

W opracowaniu przedstawiono zmiany w zakresie kształcenia geograficznego w wyniku wprowadzonych reform w Finlandii i Rosji. Dokonano analizy miejsca geografii w kształceniu ogólnym, ukazano kierunki zmian w koncepcji kształcenia geograficznego oraz treści nauczania na tle tendencji międzynarodowych. W badaniach porównawczych zastosowano kwerendę dokumentów, tj.: podstaw programowych, programów nauczania, raportów, podręczników akademickich, materiałów metodycznych dla nauczycieli i szkolnych podręczników do geografii.

Słowa kluczowe: geografia, programy nauczania, koncepcje kształcenia geograficznego.

**CONTEMPORARY DIRECTIONS OF CHANGES IN TEACHING GEOGRAPHY
IN SECONDARY SCHOOL – CASE STUDY OF FINLAND AND RUSSIA****Summary**

In many countries have been significant changes in the structure of educational system in recent years. Are formulated new aims and tasks for education as a resulting of social and economic changes and development of ICT. The paper present how this changes influence of geography education in Russia and Finland. It was analysed the concept of geographical education and the place geography in national curriculum. In the research was tested curricula, reports, textbooks of geography and same materials for teachers.

Keywords: geography, curriculum, concept of geographical education.